

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Filosofická fakulta
Bohemistika

Bakalářská práce
Jan Amos Komenský – Truchlivý I-IV

Vedoucí práce: doc .PhDr. Marie Janečková, CSc.
Autor práce: Petra Kubisová
Obor: Bohemistika

2011

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 18. března 2011

.....

Tímto bych chtěla velmi poděkovat paní doc. PhDr. Marii Janečkové CSc. za její ochotné vedení mé bakalářské práce a také paní PhDr. Věře Pospíšilové za její cenné rady a pomoc.

Anotace

Cílem této bakalářské práce je analýza a komparace čtyř děl tzv. útěšných spisů Jana Amose Komenského, které vznikly v rozmezí let 1622 – 1660 (K Truchlivému I a II připojil Komenský s velkým odstupem další dva díly – Řvání hrdličky v rozsedlinách skalních a Smutný hlas zaplášeného hněvem božím pastýře) V úvodní části je zachycen vliv životních osudů Komenského a politická situace země na vznik jednotlivých spisů. Dále je práce zaměřena na jazyk Truchlivého, poté je zde podrobněji rozebrán List Montanovi a zbytek práce se zabývá jednotlivými díly Truchlivého.

Anotation

The aim of this study is to analyze and compare four parts of consolatory writing of Jan Amos Comenius, written between the years 1662 - 1660.

Jan Amos Comenius added another two parts ("Řvání hrdličky v rozsedlinách skalních" and "Smutný hlas zaplášeného hněvem božím pastýře") to The Mournful vol I and II.

In opening part, the influence of Comenius life experience and political situation on creation of individual parts, is put down My study is also focused on The Mournful's language, then List Montanovi is analysed. Finally this study analyse individual parts od The Mournful.

Obsah

Anotace	4
Anotation	5
Úvod.....	7
1 Obecný přehled situace 17. století a stručný životopis J.A. Komenského	9
1.1 Kulturní situace v Čechách na počátku 17. století.....	9
1.2 Stručný popis života J.A. Komenského a důvody, které ho vedly k sepsání truchlivých spisů	10
1.3 J'A'K Opera Omnia 3, aneb nejdůležitější kniha, ze které jsem čerpala.....	13
3 List Montanovi – Epistula ad Montanum	15
4 Truchlivý I.-IV.....	17
4.1 Truchlivý obecně.....	17
4.2 Truchlivý I.....	18
4.2.1 Postavy.....	21
4.3 Truchlivý II.	23
4.4 Truchlivý III.	26
4.5 Truchlivý IV.	30
5 Srovnání jednotlivých děl Truchlivého	32
2 Jazyk Truchlivého	34
2.1 Hlásková stránka jazyka Truchlivého v dobové a dnešní jazykové normě	35
2.2 Větná skladba Truchlivého	37
2.3 Forma Truchlivého.....	37
Závěr	39
POUŽITÁ LITERATURA.....	42

Úvod

Jan Amos Komenský. Jméno, které již alespoň jednou ve svém životě zaslechl každý Čech. Je to ikona češství, pojem, který rádi přivlastňujeme našemu národu. Co kdybychom si ale položili otázku, jak moc tohoto všestranného muže doopravdy známe? Pro mne byl Jan Amos Komenský velká výzva už právě z tohoto důvodu. Rozhodla jsem se prostudovat jeho ne příliš známé, ale zajisté velmi přínosné tzv. útěšné spisy – *Truchlivý I - IV*.

Spisy byly psány ve velmi trýznivém období jak pro samotného Komenského, tak pro celý český národ. Jednalo se o dobu, kdy se naše země stala terčem utlačování silnými Habsburky (doba pobělohorská) a lidská víra a naděje byla narušena. Jan Amos Komenský se s tímto osudem vyrovnával po svém, a to psaním útěšných knih. Nejenže tím posloužil svému svědomí a osobě, ulevil si od nepříjemných osudů, které ho potkaly, ale zároveň pozvedl morálku „obyčejným“ lidem, převážně tedy svým bratrům z Jednoty bratrské. Oblíbenost spisů můžeme dokázat na velice častých vdáních v soukromých tiskárnách.

V začátku mé práce se tedy setkáme s přehledným nastíněním doby, ve které spisy vznikaly, a s nepříznivými osudy Komenského. Poté jsem se sem rozhodla zařadit a rozepsat kapitolu o vzniku knihy *Opera Omnia 3*, ze které jsem čerpala. Kniha obsahuje jednotlivé spisy *Truchlivý I-IV* a myslím, že je nejdůležitější součástí mé práce. Dále jsou rozebrány díly *Truchlivý I-IV*, jazyk těchto textů, společné porovnání a závěr.

Díly Truchlivého jsou tedy čtyři, jak již bylo zmíněno o něco výše. Byly psány se značně velkou časovou prodlevou. První dva vznikly zcela po sobě, a to v letech 1623-1624. Další dva díly byly dopsány o čtyřicet let později. (Ve svém úvodu nechci jednotlivá díla rozebírat a psát o nich cokoli konkrétnějšího, jelikož toto je obsaženo na dalších stranách mé bakalářské práce.) Úvod bych chtěla pojmut jako menší úvahu nad tím, proč si myslím, že jsou útěšné spisy Komenského natolik zajímavé a nadčasové.

Komenský se v Truchlivém bez jakéhokoli ostychu otevírá čtenáři se svými niternými prožitky a strastmi. Nechává vyplout na povrch veškeré obavy, které dozajista

neměl v době, ve které psal, sám. Styl, kterým jsou psány první dva díly, tedy dialogem, dává čtenářům možnost vlastní interpretace. Dává jim možnost zařadit dílo do svého soukromého světa a problému. Postavy, které spisy přináší, se zase mohou stát jakýmsi bodem pro ukotvení vlastní víry v lepší budoucnost. Komenský dává na výběr jak logicky mířené argumenty, nezaujatost, přesnost a nebojácnost postavy Rozum, tak neutuchající Víru podloženou výroky z bible, jakožto tu stálou naději, která v podstatě nikdy nezhasíná, a v neposlední řadě i samotného Krista, který je základem všeho a měl by se, i podle jednotlivých spisů, stát tou hlavní myšlenkou a zájmem všech. Postava Truchlivý, která je zde jakýmsi „průvodcem“ knihou a zároveň vlastně i původcem, může být pro čtenáře ztělesněním jich samotných. Postava s emocemi, s city a s obavami, které musejí být vyslyšeny.

Spisy *Truchlivý I-IV* jsou příběhy obyčejných lidí, které budou neustále oslovovat nové a nové generace svou nadčasovostí a téměř dokonalou oporou. Myslím, že v tom má svou zásluhu i fakt, že Komenský je nepsal pouze pro sebe a své morální uklidnění, ale i pro své okolí a pro pomoc druhým. Cíl mé bakalářské práce je tedy jasný. Chtěla bych pochopit Komenského situaci, jeho boj s nezvratným osudem, vliv těchto okolností na jeho tvorbu a dokázat naprostou nadčasovost tzv. útěšných spisů, jako je v našem případě *Truchlivý I-IV*.

1 Obecný přehled situace 17. století a stručný životopis J.A. Komenského

1.1 Kulturní situace v Čechách na počátku 17. století

Pohlížíme na dobu, kdy Rakousko zvítězilo nad českým stavovským povstáním na Bílé hoře s pomocí Španělska a Katolické ligy. Byla uplatněna tvrdá pravidla proti české šlechtě a měšťanstvu, které se zastávalo protihabsburské opozice. Přední představitelé stavovského povstání byli popraveni, zbytek musel odejít ze země. Byl zde konfiskován jak majetek těchto povstalců, tak majetek dalších politických odpůrců. Další vlnu emigrace přineslo Obnovené zřízení zemské v roce 1627. Toto zřízení mimo jiné zajistilo Habsburkům právo na český trůn, zároveň zavedlo do státní správy vedle češtiny i jazyk německý. Obnovené zřízení zemské se velice dotklo i nejsvobodnějšího rozhodnutí a to toho, jaké náboženství bude v Čechách převládat. Jako jediné vyznání bylo připuštěno katolické. Postoj vítězů v politické i ekonomické sféře byl téměř nekompromisní. Ovšem nebyl ihned provázen stejně rozhodným nástupem nové kultury. Neustálé boje rakouského tábora totiž přílišně nedovolovaly možnost plného soustředění se na vnitřní problémy a soustavné prosazování habsburské politiky centralismu ve veškerých oblastech českých zemí. V roce 1648 došlo k uzavření Vestfálského míru a vnitřní situace byla natolik ustálená, že habsburským politikům umožnila věnovat se svým politickým zájmům na území česka zcela důsledně.¹

Česká kultura tohoto období utrpěla odchodem velké části měšťanstva a šlechty do emigrace. Při pozorování jejího vývoje musíme vzít v úvahu jak domácí literární situaci, tak také literaturu psanou v exilu. Domácí literatura se od té exulantské značně lišila, v podstatě můžeme říci, že oba proudy byly až protikladné. Literatura psaná v

¹ Josef Galík a kol, *Panorama české literatury, Olomouc, Rubico, 1994, 549 str.*

domácím prostředí podporovala habsburský postoj (nebo se alespoň zdála být bezpříznaká), kdežto literatura psaná v exilu obhajovala stavovské povstání a odboj proti Habsburkům. Protikladný charakter literatur se také velmi projevoval v konfesijní rovině. Exulantská literatura byla převážně protestantská, kdežto literatura domácí katolická. Předním představitelem exulantské literatury je Jan Amos Komenský, ke kterému se právě dostáváme.

1.2 Stručný popis života J.A. Komenského a důvody, které ho vedly k sepsání útěšných spisů

J.A. Komenský se narodil 28. března 1592 s největší pravděpodobností v Nivnici. Jeho téměř bezstarostné dětství bychom mohli doložit na výroku Ovidia, se kterým se J.A.K. setkává na gymnáziu v Přerově.:

„Aarea prima sata est aetas... - prvotní zlatý věk, který nepotřeboval soudů ni zákonů, kdy každý ctil spravedlnost a právo, takže nebylo potřeba trestů a nebylo strachu...“²

Po přečtení jeho útěšných spisů bychom se snad zcela mohli domnívat, že jeho hlavním cílem bylo navrátit lidem jakýsi „zlatý věk“, který jako malý chlapec prožíval. V tomto svém dětském období ještě neměl ani ponětí o rostoucím nebezpečí ze strany Habsburků, které pomalu doutnalo pod povrchem českého království, dokonce ještě ani netušil, jak těžký osud ho v budoucnu čeká.

Když bylo J.A. Komenskému deset let, zemřel mu otec, o rok později matka, zcela současně mu zemřely dvě ze čtyř sester. Ač se J.A.Komenský jako dítě z této pohromy vzpamatoval vcelku rychle, staré rány se však svého času ohlásí a mají velký vliv na jeho pozdější tvorbu. Neustále se vrací do svého času „předtím“, tedy do své ztracené ráje. V pozdějším věku, i když pořád nedospělém, J.A.Komenského zasáhla válka. Pro nic netušící dítě to byl zřejmě ohromný šok, který se též podepsal v jeho osobě

² Kratochvíl, Miloš, *Život Jana Amose, Praha, Československý spisovatel, 1975, str. 10*

a později se dostal na povrch i v jeho dílech. Od této doby, kdy se J.A. Komenský poprvé setkal s válkou, nebylo nic jako dřív, přišel o domov, školu, jako by veškeré dřívější zvyklosti ztratily smysl.

„Jednoho, druhého i třetího chytati jsem se počal, ale každé hned zase pustil, protože jsem při každé věci i nesnadnosti i marnosti – jakž se mi zdálo – znamenal. I nevěděl jsem ,co dělat.“³

Když česká válka přerostla ve třicetiletou, Komenský v ní viděl pád Evropy, ale zároveň v ní viděl nový začátek. Mezi těmito protiklady se bude Komenský v dalších letech zmítat, jeho vnitřní jistotu naruší ztráta sebedůvěry, zklamání a doufání, neustálé vzpírání se osudu s marnou snahou najít pevnou půdu pod nohama. Jeho hlavním pomocníkem se stane víra a rozum, což se dozvíme i v díle *Truchlivý*. Tyto dvě jeho opory se dokonce dostanou do rozporu.

V létě roku 1621 na Staroměstském náměstí bylo popraveno 27 vůdců stavovského povstání. V té době byl uvalen zatýkací mandát, který byl vydán i na jeho osobu. J.A. Komenský se dlouho rozmýšlí, zda opustit svou ženu a syna a odejít z domova, města Fulneku. Od této chvíle nastává Komenskému čas plný úniků, hledání dočasných úkrytů a útěků před smrtí.

Pohybuje se kolem žerotínského panství Losiny, ale i po celé severní Moravě. Jelikož se bratři duchovní stali velkým nepřítelem katolické vrchnosti v zemi, Komenský opouští Moravu a v roce 1622 odchází do Brandýsa nad Orlicí. Komenského zoufalství se velice prohlubovalo, měl pocit, že veškeré pevné sloupy naděje, které by měly stát a držet jeho víru v jakékoli situaci, povolily, ba se dokonce zhroutily a život jako takový nemá absolutně žádný smysl a váhu. Nakonec ho však držela jeho schopnost hledat ve věcech určitý řád a smysl, chtěl dát veškerému beztvarému proudu dojmů ohraničující obrysy. V době, kdy J.A. Komenský soupeřil tímto způsobem sám se sebou, se svou vírou a zároveň rozumem, kdy se snažil najít v dosavadních životních jistotách smysl, kdy se ocitl na samotném dně, píše svůj útěšný traktát *Truchlivý I*.

³ Kratochvíl, Miloš, *Život Jana Amose, Praha, Československý spisovatel, 1975, str. 15*

Komenský také v tuto dobu zjišťuje, že knihy, spisy a rukopisy, které zanechal v rodném městě, byly spáleny na náměstí kapucínským mnichem Kapistranem. Dozvěděl se také o sebevraždách svých bratrů z Jednoty bratrské, kde byl biskupem, a co je pro něj největší ránou, také o smrti své ženy a dvou synů. Roku 1624 však uzavírá J.A.K. druhý sňatek, a to s Dorotou Cyrillovou, dcerou někdejšího správce Betlémské kaple a seniorem Jednoty bratrské, u nějž nachází druhý domov. Tím, že se Komenský dostal do rodiny Cyrillů, a tím, že studoval na zahraničních univerzitách, se setkával se zahraničními učiteli. Díky podpoře, kterou v tuto chvíli měl, postupoval do pomyslného popředí mezi krajany a byl pověřen velmi důležitými úkoly týkajícími se Jednoty bratrské. Ve třiceti šesti letech musí ovšem Komenský opustit svou vlast, je považován za velezrádce, jelikož prý vyjednával s Friedrichem Falckým, když byl ve styku s odbojovým vůdcem Velenem ze Žerotína. Jeho útočištěm se stalo právě polské prostředí, jelikož sem nedosahovala moc bělohorských vítězů. Toto období, které bylo jak společensky, tak osobně velkou ranou pro J.A. Komenského (1620-1628), mu dalo podnět k ohromné literární činnosti. A zde tedy začíná literární období přibližně čtyřiceti let, kdy se Komenský snažil vyrovnat s osudem, který ho zasáhl a napsal několik útěšných spisů, z nichž my vybereme čtyři nejdůležitější, a to *Truchlivý I-IV*.⁴

⁴ Polišenský, Josef. *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Praha. Academia, 1996

1.3 J'A'K Opera Omnia 3, aneb nejdůležitější kniha, ze které jsem čerpala

V této kapitole bych chtěla přiblížit vznik *Opera Omnia 3*, ze které vycházím ve své práci. Jelikož souborů, ve kterých vyšel *Truchlivý I-IV* je několik, považuji za zajímavé a možná i důležité přiblížit knihu, která byla tou nejdůležitější pro mé bádání a poznávání J.A. Komenského.

Opera Omnia 3 vznikla díky strahovskému tisku (podle mnoha badatelů byl vytištěn v tiskárně Judity Bilinové v Praze), který byl objeven strahovským archivářem C. A. Strakou. Tento tisk obsahuje jak díl první, tak díl druhý a k tomu jsou ještě připojeny dvě modlitby - „*Vzdychání Truchlivého nad nad rozmáhajícím se protivenstvím tesklícího*“ a „*Plesání Truchlivého, nad sliby božími rozveseleného*“. Podle editorů *Opera Omnia 3* byl tento tisk jako předloha vybrán i pro svou kvalitu textu. Může se o něm s velikou pravděpodobností říci, že je původnímu neznámému znění téměř nejbliže. Jazyk textu je též velice dobrý a téměř odpovídá dobovým pravidlům, a to včetně pravopisu. Strahovský tisk je dnes uložen ve Strahovské knihovně. Neobsahuje ovšem jen jednotlivé díly *Truchlivého I-II*, ale také „*Pres boží*“, „*Nedobytný hrad*“ a spis „*Anditonum apostasiae*“.

Vazba strahovského tisku nebyla příliš unikátní. Dalo by se říci, že knihař při jejím tvoření nebyl úplně pečlivý. Je kožená, podlepená nejasným českým textem, který pochází s největší pravděpodobností ze stejné tiskárny. Na hřbetu knihy se nachází zařazení spisů do obsahu. Poté následuje titulní list, na kterém je napsáno - „*Liber meditaciorum boemicus*“ a dále většími písmeny „*quintus*“ a „*haereticus euangelista*“. O něco později pravděpodobně jiný knihovník ve strahovském tisku označil jednotlivá díla písmeny A-D. Některé stránky jsou velmi poškozené a někde je vazba téměř zničená. *Truchlivý I a II* je odlišen jiným typem písma od textů modliteb. Některé citace bible a latinské vložky jsou psány latinkou. Na třech místech textu jsou zakomponovány malé ornamenty.

Dále editoři při přípravě díla přihlédli k jiným rukopisům. Je to např. rukopis strahovský, který ovšem obsahuje pouze první díl, dále pak rukopis vratislavský a rukopis Národního muzea. K dalším rukopisům, které se značně odlišovaly, přihlédli pouze pro kontrolu. Velmi se soustředili i na německá vydání, která jim byla oporou ve vysvětlování sémantických, syntaktických a interpunkčních nejasností.

Jako předloha pro třetí díl Truchlivého posloužil editorům přerovský exemplář, který je uložen ve Vlastivědném muzeu v Přerově. Tisk je prý velmi čitelný, ale je zde nevýrazné vyznačení kvantity. Ani pravopis zde není zcela bez problému. Tisk obsahoval čtrnáct foliovaných listů.

Pro čtvrtý díl se stal předlohou tisk z Amsterdamu z roku 1660. V tomto tisku ovšem chyběly dvě poslední strany, které byly doplněny z berlínské edice z roku 1757. Amsterodamský tisk obsahuje dvanáct listů. Titulní strana je vytištěna písmeny různých velikostí. Na dolní straně je umístěna ozdoba – malý anděl. Střídají se zde dva typy písmen, malé a velké. Text obsahuje veliké množství tiskařských chyb, převážně v označování měkkých konsonantů. Tento svazek byl v roce 1965 restaurován a svázan do telecího pergamenu.

Na celém zpracování *Opera Omnia 3* se nejvíce podílela Věra Petráčková, Marie Kyralová, Naděžda Lupínková, Amedeo Molnár a Stanislav Sousedík.⁵

⁵ Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3, Praha, ACADEMIA, 1969*

3 List Montanovi – Epistula ad Montanum

Tento list byl napsán roku 1621, tedy ještě před sepsáním *Truchlivého I.* Vydán byl až v roce 1662 v Amsterdamu zároveň se spisem „*Faber fortunae*“. Tento list není soukromým dopisem, jak by se mohlo podle názvu zdát, nýbrž veřejným sdělením, které bylo od prvopočátku určeno k publikaci.

V naší literatuře se poprvé díky tomuto listu setkáváme s jakýmsi sebekritickým pohledem na vlastní dílo. Jde o zhodnocení vlastní tvorby J.A. Komenským. Informuje o autorově tvůrčím rozvoji a jeho dalších záměrech. Dílo obsahuje jak cenné bibliografické údaje, tak biografické a memoárové prvky. Znovuobjevil ho již J. Dobrovský.

Komenský zde podává přehled o svých dílech od roku 1612 až do roku 1661. Klade důraz na to, že původně chtěl psát pouze česky pro své čtenáře, ale vzhledem k stávajícím okolnostem přešel k latině. Nejprve se zde tedy setkáme s uvedením sedmnácti českých spisů, poté následují latinské, které jsou rozděleny na díla didaktická, filosofická (9), historická (4), polemická (9) a irénická (3). Závěrem jsme jako čtenáři informováni o jeho hlavním tvůrčím záměru a životním snažení. Dozvíme se o křesťanské pansofii, pro kterou zde navrhuje různé varianty názvů. List obsahuje ovšem jen hlavní Komenského díla, ale zmínky o jeho překladech zde zcela chybí.⁶

„Když temnoty houstly (r. 1623) a zdálo se, že není už naděje na žádnou lidskou pomoc či radu, zmítán úzkostmi a pokušením bez konce, volal jsem v hluboké noci k Bohu s nezvyklou horoucností: vyskočil jsem z lože, popadl bibli a modlil se, aby ,o Bůh neodpíral svou duchovní útěchu, když už nepostačuje žádná lidská...

... shledal jsem v něm přemnoho myšlenek napomáhajících k uspokojení mysli v Bohu a začal jsem je pořádat v dialogy. Napřed to byl rozhovor zkormoucené Duše s Rozumem vlastním, který ji pokouší rozličným utěšováním vzpružit. Pak přišla na pomoc

⁶ Kumpera, Jan, *Jan Amos Komenský, Praha, Svoboda, 1992*

Víra, příkládajíc náčinky z Písma: leč i ona s malým účinkem. Nakonec přicházel Kristus: vysvětloval tajemství svého kříže, vykládal, jak je pro člověka spasitelné být před zrakem božím strádáním ponížen, zkrušen, potřen, vniveč obrácen: a tak navracel duši konečně úplný pokoj, potěšení a veselí.“⁷

⁷ Kopecný, Milan, *J'A'K Opera Omnia 1, Praha, ACADEMIA, str: 21, 1978*

4 Truchlivý I-IV

4.1 Truchlivý – obecná charakteristika

Dílo Truchlivý patří mezi tzv. útěšné spisy J.A. Komenského. První dva spisy se rozšířily mezi čtenáře převážně opisy (nejdůležitější jsou strahovský, vratslavský a rukopis NM). Prvotisk těchto spisů je objeven až roku 1914 v již zmíněném strahovském tisku C.A. Strakou. O čtyřech dílech, kterým se věnuji ve své práci, se sice již vědělo z listu *P. Montanovi*, který psal Komenský, ale jejich první vydání nebyla dlouhou dobu známá. Třetí díl, tedy *Řvání hrdličky*, byl objeven v lyceální knihovně v konvultu bratrských tisků, a to v Bratislavě v 90. letech 19. století. Byla to J. Kvačalová, která tento díl objevila. Jako Komenského dílo byl *Truchlivý III* bezpečně identifikován až roku 1957 Čaplovičem a J.B. Čapkem. Čtvrtý díl, tedy *Smutný hlas*, byl známý pouze z berlínského vydání. Komenský jako autor však dlouho nebyl přijímán. Až Rudolf Říčan uvedl všechny pochybnosti na pravou míru, když teprve roku 1963 našel prvotisk s jasným titulem *Truchlivý díl IV*.⁸

⁸ Kumpěra, Jan, *Jan Amos Komenský, Praha, Svoboda, 1992*

4.2 Truchlivý I

*„Smutné a tesklivé člověka křesťanského
nad žalostnými vlasti a církve bídami naříkání:
v kterémž se jemu nejprve Rozum, potom Víra ozývají,
potěšovati ho, ale nadarmo, usilujíce:
za tím tedy Kristus vystoupě,
zůřivě jej z netrpělivosti obviňuje,
místné strašlivých svých ran příčiny ukazuje,
bolesti jemu ulehčuje, časné i věčné vysvobození zaslubuje,
i jak by se k obojímu hotoviti měl, poučuje.“*

První díl Truchlivého byl napsán v roce 1623 a vydán pravděpodobně v roce 1624 v Praze. Byl psán v brandýském útočišti a jeho hlavním obsahem je vyjádření zoufalství nad ztrátou politické a náboženské svobody po bělohorské katastrofě. Komenský chtěl tímto dílem posílit nejen svou vlastní morálku, ale také morálku pronásledovaných členů jednoty bratrské. Text Truchlivého je koncipován jako dialog. Jedná se o velký spor mezi Truchlivým (můžeme ho považovat za Komenského), Rozumem, Vírou a Kristem, který jako jediný dokáže vyvrátit lidské pochybnosti. Jsou zde velice patrné stopy jak Lipsiova spisu *„De constantia (O stálosti)“*, tak je zde velký vliv některých starších humanistů a jejich podobných prací. Jako hlavního inspirátora bychom měli uvést J. Andrea. Co můžeme v díle *Truchlivý I* také považovat jako hlavní inspiraci, ze které Komenský čerpal, je odraz filosofické koncepce stoiků.

V *Truchlivém I* převládá úzkostný pocit bolesti, zármutku a zklamání. Je to proto, že s těmito pocity J.A. Komenský při sepisování prvního dílu vnitřně zápasil. Celý spis od počátku do konce graduje, napomáhá tomu jak kupení sloves, tak zároveň i dialogická forma. Celé dílo je jedna velká otázka, proč se na světě děje tolik zrády, tím více pro

křesťana, který ani na sebemenší chvíli nezanevřel na svou víru v Boha jako všemohoucího.

Nejprve nás Komenský seznámí s událostmi, jež se udály v nedávné době a které ho ve své podstatě vedly k sepsání tohoto spisu. V momentě, kdy se poddává svému zármutku přichází na scénu Rozum. Tento pomyslný, „logicky“ uvažující rádce, se snaží Truchlivému rozumově vysvětlit, či přímo objasnit situaci, která Truchlivého takto sužuje.

„Truchlivý: Ach ouveh, nastojte, což jest sobě na tom nešťastném světě počíti? Kam se podíti? Co před sebe vzíti? Ach kde pomoc, kde rada jaká? Ach kéž jest za moře někam zaletěti, aneb do hrobu se skrýti: aneb kde jest smrt ale, aby neřestem konec učinila.“⁹

—

„Rozum: Nadějí pravím, že lepe bude. Nebo jakož štěstí lidského jest ten cíl, aby aneb pobuda přestalo, aneb se v odporné neštěstí proměnilo: tak jest, věř mi, docela i s neštěstím lidským: nebo ono není stálá věc, než pobuda přestane, aneb se v štěstí obrátí.“¹⁰

Rozum ovšem neuspěje, proto do dialogu vstupuje Víra. Od této chvíle se spis stává spletenec dialogů a citátů z bible. Jak sám J.A. Komenský napsal v Listu Montanovi, bible, převážně Starý zákon, se staly jeho největší inspirací.

„Víra: Ej, není-li naděje u lidí, u Boha najíti můž. Nestačuje-li lidského potěšení, božského hledej, člověče. Bůh raditi může, kde žádný tvor raditi nemůž. Nebo on řekl: Chceš-li se obrátiti, Izraeli, ke mně se obrat' (Jere. 4, v. 1).“¹¹

9 Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 23*

10 Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 25*

11 Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 27*

Jelikož ani Víra Truchlivého neposune na cestu optimismu, musí do hry přistoupit Kristus. Jak si záhy všimneme, Kristus je pro Truchlivého největší autoritou a po chvíli vedeném dialogu přistupuje Truchlivý na jeho argumenty, dává mu za pravdu a opět navrácí svou snahu a pohled k Bohu. Slibuje, že jeho víra se upevní a bude i nadále směřovat své cesty k Bohu a také uzná, že Bůh je spravedlivý a hříšníci odsouzeni k trestu jsou takto postihnuti naprosto spravedlivě.

„Truchlivý: Chvála budiž tobě, Bože Vykupiteli náš, že ku poučení nám svých proroků sám zjevuješ. Poruzímavámeť, že za těmito žalostnými ranami ještě potěšení stojí, kteréž chováš lidu svému: ale kdo ví, kdo jeho dočeka? My přítomní, kteříž na tvé skutky nyní díváme, snad všickni vyhneme?

Kristus: Ne všichni, ne nepomine pokolení toho, až všecko stane. A jsou z přistojících někteří, kteříž neokusí smrti, až i uzří království boží.“¹²

Díl končí kázáním Kristovým, ve kterém Truchlivému slibuje svou pomoc trpícím a trest pro hanobitele víry.

„Kristus: Nedověř se mdlobě tvé pomoženo bude, budeš-li té školy, o nížť jsem pověděl, pilen a přitom nezapomínati ducha mého vyzývati ku pomoci...“¹³

Poslední pasáž nese název „Vzdychání Truchlivého nad rozmáhajícím se protivenstvím Tesklícího“, kdy Truchlivý lítostivě vysvětluje Bohu lidské činy, snaží se je ospravedlnit a prosí o rady a milost.

¹² Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 58*

¹³ Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 62*

„...Vyznávámeť, sklíčení jsouce bídami, spravedlnost tvou, že hodně tresčeš nás, nebo jsme bezbožně činívali, neposlouchavše hlasu tvého: nepravosti naše nad počet písku mořského rozmnožily se: což máme činiti, o strážce lidský?“

4.2.1 Postavy

V této kapitole se zkusím stručně zaměřit na postavy *Truchlivého I.* Inspiraci jsem načerpala v diplomové práci Bc. Ilony Kirchnerové. Máme zde vlastně postavy tři – Truchlivého, Rozum a Víru. Každá z těchto postav je svým způsobem odlišná, každá pohlíží na svět úplně jinými očima. Z toho vyplývá, i přesto, že Komenský napsal dílo s určitým svým nesouhlasným pohledem, musel dokázat pohlížet na události, které se ho dotýkaly, ze všech možných úhlů. Argumentace tří hlavních postav to jasně dokazuje. Postava Kristus na mne působí spíše jako „rukojet“, díky které může Komenský poukazovat silněji či jemněji na své vlastní prožitky a na to, která postava je zrovna na vrchu pomyslné pyramidy.

Řekla bych, že nejbližší postavou Komenskému bude Truchlivý. Představuje zde úzkost, strach, nejistotu z neznáma a budoucnosti. Komenský na něj přenesl jak svůj osobní strach, své vlastní obavy, tak z něj utvořil i obecný pojem pro celý národ, veřejnost a hlavně své bratry z Jednoty Bratrské. Zobecňoval pocity celého národa v době, kdy byl spis sepsán, a také se stal kritikou válečné situace a světového uspořádání. Odhodlání Truchlivého – Komenského bojovat za budoucnost národa, či jistoty, ho dovedlo až k tomu, že byl ochoten postavit se samotnému Kristu a polemizovat s otázkami spravedlnosti a víry.

V postavě Rozum spatřuji logického rádce, který měl Komenskému napomáhat v jeho těžkých chvílích. I přes svou osobní lítost a zármutek se snažil J.A. Komenský najít ve věcech logiku a řád, jak už jsme se zmínili v první kapitole. Postava Rozum může také

pramenit ze stoicismu, který byl Komenskému také velkou inspirací. Stoici zastávali základní principy filosofie -

„Logika je skořápka, fyzika je bílek a morálka žloutek, nejdůležitější část vajíčka.“ nebo *„Nechtěj, co není, a chtěj, co je, a budeš spokojen.“*¹⁴

Jestliže Komenský tedy čerpal ze stoicismu, kde je hlavní myšlenkou nevzpírat se osudu a neštěstí, nenechat se ovládnout emocemi, můžeme snáze pochopit i jeho postavu Rozum. Zatímco Truchlivého bych brala jako osobní, vnitřní prožitky, na Rozum pohlížím jako na něco hmatatelného, nadějného a konkrétního, oproštěného od různých dogmat či náboženství.

Poslední postavu Víru beru jako „přípravu“ na Krista. Víra se ohání argumenty podloženými biblí, ohání se tím, že Bůh je všemohoucí, a proto nemá smysl mu odporovat. Jde zde podle mého o nejsilnější výměnu argumentů. U Truchlivého vyplouvají na povrch jeho úzkostné stavy, kdežto Víra se snaží dokázat, že Bůh, jako všemohoucí je základ. Paradoxně se zde Víra vyskytuje nejméně a ve chvíli, kdy již nemá šanci argumentovat, Truchlivý zvolá :

*„Truchlivý: Mluví se o tom, a nevím, kde skutek; my tak mnoho již hanby, posměchu, nebezpečství, strachu a svírání hrozných okoušíme, že nad to býti nemůž, a on se slitovati nechce, ani na trápení naše, ani na modlitby nic nedbá. Ó kéž jest aspoň s ním samým mluvíti a vzeptati se jeho, jaký na tom má užitek, že se nesnadní s námi? Kéž jest k trůnu jeho přijíti a od něho slyšeti, proč nás trápí, a míní-li kdy obměkčiti srdce své k nám a slitovati se nad námi.“*¹⁵

V tu chvíli nastupuje na scénu Kristus. Ten je v Truchlivém podstatou všeho, základem i koncem, stavebním kamenem i vraždícím mečem. Vysvětluje zde Truchlivému své činy, kdy netrestá pouze své věřící, jak se Truchlivý domnívá, ale tvrdí, že větší zrada je, pokud věřící nerespektuje svou víru, než když nevěřící hřeší. Mluví o

¹⁴ www.wikipedia.cz/stoicismus (25.4.2010)

¹⁵ Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 30*

svých malých znameních, které lidu dával, ale která lidé svou zaslepeností nedokáží rozeznat. V tom, že Kristus přistoupil k Truchlivému, spatřuji jakési „sblížení“ člověka s Bohem. Zmenšení propasti, která se vzdalováním od něj, tedy od Boha, prohlubovala.

Všechny postavy *Truchlivého I* se vzájemně doplňují a proplétají, jedna bez druhé by zde neměla vůbec žádný smysl. Fungují jako jakýsi zápisník pro Komenského zdrcenou duši. Všemi třemi postavami se snaží vysvětlit si události, které se ho týkají, a snaží se pozvednout morálku upadajícího národa a podpořit vidinu lepší budoucnosti.

4.3 Truchlivý II

„Rány obnovující a jitřící se v člověku tesknosti

v čas dlouho trvajících božích metel a těžkostí:

kdež tělo déle již bíd snášeti se zpečuje:

a tesklení jeho ačkoli Rozum osvícený

zahnáti všelijak se snažuje, nemůže však:

jako ani Víra: až Kristus, opět ozva,

dokonalou jemu ku pozbytí hrůz

a nabytí mysli dobré cestu ukazuje“

Tento, druhý díl *Truchlivého* vznikl rok po napsání prvního dílu, tedy v roce 1624. Je opět koncipován formou dialogu (jak sám J.A. Komenský označil - „*dialogi animae*“). Znovu se zde setkáváme s postavami jako je Truchlivý, Víra, Rozum a Kristus, který jako jediný dokáže vyvrátit lidské pochybnosti ohledně víry v něj samotného. Spis byl velmi často opisován, což značí jeho velikou oblibu mezi čtenáři. Dokonce byl přeložen i do němčiny, na čemž můžeme dokázat, že skepse nezachvátila jen členy Jednoty bratrské, Čechy doma i v exilu, ale i evangelické příslušníky z jiných národů. Například v roce

1626 byl *Truchlivý II* vydán v Prešpurku, v roce 1628-9 v Německu, s největší pravděpodobností ve Frankfurtu, v letech mezi 1628-1644 byl přeložen do dánštiny (překlad byl pořízen S.M. Ypsedem). Na sousedním Slovensku, kde byla svobodnější atmosféra, se text Truchlivého šířil v opisech.

Pokud bychom se povrchně podívali na oba dva první díly Truchlivého, mohlo by se na první pohled zdát, že jsou téměř totožné, po detailnějším prozkoumání ovšem několik rozdílů přeci jen najdeme. Mezi sepsáním obou dílů uplynul necelý rok a půl. Za tu dobu se stačila krize v Čechách ještě více prohloubit a zdramatizovat a Komenského postihlo ještě větší nutkání zamyslet se nad trýzní a nespravedlností na něm páchané, ale i nad osudem celého národa.

Druhý díl Truchlivého, jak se zdá, je více postaven na vztahu mezi Rozumem, Vírou a jejich rozhovorech s Truchlivým. Sledujeme zde jejich určitý posun, proměnu. Rozum se stává více všestranným, opírá se o řadu jiných oborů, než je historie a filosofie a stává se osvíceným i v oblasti novodobé vědy. Je zde dokonce citováno přírodovědné dílo Koperníkovo - „*O otáčení nebeských těles*“. Na tomto novém projevu můžeme Komenského považovat nejen za křesťana, ale zároveň i za vzdělaného učenice.

„Nejtrvánlivější v světě jest obloha s okrasami svými, a však hle, i slunce s měsícem se zatmívá, i hvězdy dolů prší a neb hasnou. Nebo že některé hvězdy z oblohy se stratily i kteréž před málo ještě lety vidány byly, a již jich není, vědí astronomové, a vědí, že i samy sféry nebeské zviklaly se a z glejchu svého vystoupily, tak že i slunce daleko nyní blíže země chodí než před časy, jako by se ku pádu sama obloha klonila. Pohled' pod oblohu, všecko nestálé najdeš. Povětří nad námi v oblaky, a oblakové v déšť a sníh vždycky se mění; větrové nimi tytýž sem i tam zmitají a s nimi se od jednoho konce světa k druhému honí ...“¹⁶

Postava Víry zde pronáší jednu z nejdůležitějších myšlenek celého druhého dílu. Je to myšlenka o tom, že nelze v žádném případě srovnávat Boží slovo (rozumějme bibli)

16 Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 77*

s historickými fakty a událostmi. Bible se podle Víry nezabývá konkrétními situacemi či událostmi, ale je nadčasová, jelikož se vztahuje k samotnému koloběhu a funkčnosti světa. Nedá se tedy srovnat s ničím, co by bylo vytvořeno lidskou rukou.

„Víra: Nu, jižs mi nevěru svou a hloupost pronesl. A což mi z Božího slova jen planou historii, jako jiná lidská psaní jsou, udělati chceš? Ach, ne k jednomu času, a neb k jedné neb některým toliko osobám v Písmě mluví Bůh; než veřejné jsou řeči jeho, ke všemu světu a všechněm věkům se vztahující. Pomíjejí lidé jako tráva, jedni za druhými, pravda jest; i bezbožní, k nimž pohrůžky, i pobožní, k nimž slibové Boží se vztahují; ale samo Boží slovo, v němž slibové a pohrůžky jsou, nepomíjí, ale trvá na věky. Věk jeden míjí, jiný nastává, dí Písmo, ale příhody vždycky jsou jednostejné; co bylo, jest nyní; což se nyní děje, bývalo již prvé. Nebo není nového nic pod sluncem, jen se obnovuje tvář země.“¹⁷

Kristus zde vystupuje pouze na posledních čtyřech stranách, což je oproti prvnímu dílu zásadní změna. Neznamená to ovšem to, že by Truchlivý změnil názor na Boha, jen by se mohlo zdát, že se již snad o něco více opírá o Rozum. Víra zde stále zůstává v pozadí, stále se jí nepodařilo Truchlivého dostatečně přesvědčit. Samotný rozhovor s Kristem probíhá ve stejném duchu jako v předchozím díle. Snad tím, že mu Komenský nedal příliš prostoru, Kristus Truchlivého přesvědčuje o své pravdě o dost dříve než v prvním díle. Truchlivý si je vědom své hříšnosti, odkazuje na díl první a jako by s malou omluvou svádí své jednání na ještě větší strach a obavu z budoucnosti.

„Zhřešil jsem i nyní: odpusť nemoudrost mou. Slíbil jsem byl, že ostríhati budu jazyka svého, abych nehřešil, dokudkoli přede mnou jest nepřítel. Ale bolest nová zbouřila srdce mé, hořelo ve mně a roznícen jest oheň v přemýšlování mém. „

17 Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3*, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 92

Závěrečná část je mnohem více stručnější, než v prvním dílu. Kristus zde radí Truchlivému, aby veškeré své myšlenky soustředil k Bohu a nezaobíral se věcmi z rozumového hlediska. Měl by Boha přijmout pokorně a bez těchto svých rozumových myšlenkových pochodů.

4.4 Truchlivý III

„Řvání hrdličky v rozsedlinách skalních a skryší příkré dlouho zůstávající“

Třetí díl Truchlivého byl napsán v roce 1650 a vydán v roce 1651 v Lešně. Je to tedy téměř 30 let po vydání prvních dvou dílů. Tento, tedy třetí díl, již není psán dialogickou formou, jako díly předchozí. Je to pouze tesklivý monolog, ve kterém se Truchlivý obrací na Hospodina a dává mu najevo svou smířenost. Zároveň u něj hledá vnitřní ochranu.

Nejprve bychom se měli zmínit o tom, proč se vlastně Komenský po tak dlouhé době rozhodl navázat na své první dva díly Truchlivého. (Bohužel) ho k tomu opět vedly nepříjemné události, s nimiž se J.A. Komenský musel potýkat. V roce 1648 mu zemřela jeho druhá žena Dorota Cyrillová, kterou Komenský bezmezně miloval. V roce 1650 také přišel o své největší přání. Byl podepsán Vestfálský mír v Norimberku a tím se rozplynula jeho šance na návrat do vlasti. Nevyhovovalo jeho odlišné vyznání.¹⁸

Dílo, které tedy v této době vzniká, je jakousi poslední tečkou za blížícím se zánikem Jednoty bratrské. Asi bychom měli zmínit také dílo, které vznikalo ve stejnou dobu a stejným způsobem, a to „*Kšaft umírající matky*“.

Obsah Truchlivého je velice lítostivý a zarmoucený. Je to Truchlivého monolog, ve kterém neustále promlouvá k Bohu a v konečném závěru díla v podstatě rezignuje a uzná, že veškeré věci, jež činí Bůh jsou ty správné a spravedlivé. Také se zde na

¹⁸ Kumpers, Jan, *Jan Amos Komenský, Praha, Svoboda, 1992*

Hospodina obrací s prosbou, zda by byly vyslyšeny jeho molitby a mohlo být odpuštěno hříšníkům. Celý text je protkán mnoha citáty z bible. Mají význam jak očištný, pro Truchlivého samotného, tak odkazují přenesenou formou na konkrétní události, které J.A. Komenského potkávají.

Tuto kapitolu bych chtěla doplnit ukázkami, jelikož spis není příliš rozsáhlý, takže s ukázkami bude jeho pochopení o dost snazší.

„Aj, my Hospodine, obracíme se, berouce s sebou slova tvá, abychom z ust tvých mluvili srdci tvému, o ty milosrdný Bože, kterýžs o sobě prohlásiti dal, že když trápíš syny lidské, netrápíš z srdce, ale trápením odvíráš oči, aby když soudové tvoji konají se na zemi, obyvatelé okršlku zemského učili se spravedlnosti.“¹⁹

Hned v úvodní stránce se setkáme s tímto zvoláním Truchlivého. Oproti předešlým dvěma dílům je to velká změna. Již se nesetkáváme s výčitkami vůči Bohu. Není uznán za nespravedlivého a „slepého“. Truchlivý vlastně uznává, že souhlasí s Hospodinovým jednáním a konáním na věřících, jelikož pouze tím jim může otevřít oči. Pouze tím si jejich osobu a víru připoutá více k sobě. Dále se tedy Truchlivý zmiňuje, že ať bude Bůh jednat na zemi jakkoli, vždy mu zůstanou věrni a vždy se budou obracet k jeho jménu.

„... s Noemem volati a na tvé zase osušení nás a okršlku zemského pro nás očekávati budeme.“²⁰

V tomto úryvku, podle Králíka a Petráčkové, Komenský srovnává dobu pobělohorskou s tím, když se Noe jako jediný zachránil se svým korábem při Bohem přivolané potopě. Vrací se k tomu ještě jednou na straně 110. Může to být jeho vlastní uklidňování v tom, že ač na lid potopu svolal sám, dal některým jedincům šanci na nový začátek. V totéž doufá i Komenský.

¹⁹ Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3*, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 105

²⁰ Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3*, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 108

*„... my pak po tolik let bředeme, nýbrž toneme, a k žádnému břehu přijít
nemůžeme.“*

Zde se Komenský zaobírá tím, že ve chvíli, kdy psal třetí díl Truchlivého, členové Jednoty bratrské již byli přes čtvrt století vyhnáni ze země. Srovnával to s prosbou otců o vysvobození z Egypta. Ač je osvobodil, poslal na ně faraona s mečem, druhý den ho však i s vojskem našli utopeného v moři. Znovu se tedy setkáme s vírou, že Bůh pomůže i jemu s jeho bratry z Jednoty bratrské v této situaci.

*„Jeruzalém pak náš, vlast naše a Sion náš, církev tvá v něm aby zachována
byla.“²¹*

Na hoře Sion byl zbudován Jeruzalém. Toto označení se stalo symbolickým pro náboženskou pospolitost Izraele a v pozdější době i křesťanské církve. Komenský v tomto případě myslí na církev „českou a moravskou“. Opět je zde cítit jeho touha po rodné vlasti, do které nemůže díky svému jinému vyznání.

*„... a tys předce Danielům svým do jámy lvu dostati se a vypověď o zanechání jich
v hrdle šelem prstenem králů země zpečetiti dopustil.“²²*

Toto by měla být, podle Králíka a Petráčkové (viz. *Opera Omnia 3*), narážka na nedávnou ratifikaci Vestfálského míru, podle něhož musely české země natrvalo zůstat v područí mocných Habsburků. Komenský dokonce i protestoval u švédského kancléře Axela Oxenstierny listem z roku 1648. Jeho reakce byla natolik prudká, že ji musel

²¹ Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3*, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 109

²² Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3*, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 109-110

zmírnit dopisem v roce 1649. Viděl v habsburské moci nepřekonatelnou hrozbu pro český národ a jeho další rozvoj.

„Takt' i nám činiš, a abychom i tu, kam jsme se kteří v rozptýlení svém dostali, pokoje užiti nemohli, novým okolních národů zbouřením nám hrozíš, nový okolo nás oheň zaněcuješ.“²³

Komenského obavy můžeme spatřit i v tom, že se boje doprovázené třicetiletou válkou dostávají i do okolních států. Měl strach, že ani v místech, do nichž se společně se členy Jednoty bratrské ukryli před hrozbami ve vlastní zemi, nebudou mít klid a tolik očekávané jistoty. Jednalo se především o území ve Falci, severním Německu, Prusku, severní Itálii, Rusku, Francii a španělském Nizozemí.

Celý čtvrtý díl tedy můžeme sledovat jako souhrn biblických citátů, odkazy na biblické postavy a jejich přirovnání k dnešnímu světu, proseb k samotnému Hospodínovi, zda by se nemohl slitovat a seslat pomoc, a vlastní sebeočistění se od hříchů.

„Budiž milosrdensvtí tvé nad námi, Hospodine, jakož naději máme v tobě, amen i amen.“²⁴

Na závěr této kapitoly bych chtěla vyzdvihnout symbol Hrdlička. Jak již v samotném názvu díla, tak i v roli „vypravěče“. Hrdlička, jako křehká a zranitelná, by se dala přirovnat k situaci v české a moravské církvi. Symbolicky tedy za tuto instituci Hrdlička pronesla modlitbu za lepší budoucnost.

²³ Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 110*

²⁴ Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 111*

4.5 Truchlivý IV

„Smutný hlas zaplášeného hněvem božím pastýře k rozplášenému hynoucímu stádu. Ostatní již rady dáním se všechněmi se žehnající“

Poslední díl Truchlivého, tedy čtvrtý, byl napsán i vydán v roce 1660 v Amsterdamu. Druhé vydání vyšlo v Berlíně roku 1757 společně s Komenského knihou „*Labyrint světa a ráj srdce*“. Spis má charakter pastýřského listu, což znamená, že je většinou psaný ordinářem a je určený věřícím a kněžím. Mohl by sloužit jako předloha pro kázání.

Podobně jako v předešlých dílech, ani zde se Komenský netají svým velkým zármutkem. Pokud ovšem předchází tři díly byly pesimistické, smutné, trpící, zde jako by se Komenský dostal doopravdy ke konci nadějí a sil a ztratil vše. Ztratil veškerý optimismus. Pomalu vycítil, že poměry v zemi se jen tak nezmění a dokonce předvídá i svou vlastní smrt.

Podle Ilony Kirchnerové měl na Komenského taky velmi negativní vliv odchod některých významných osobností, ke kterým Komenský upínal své poslední naděje. Můžeme zmínit například Ludvíka De Geera, původně Holanďana ze šlechtické rodiny baronů Hamala. Byl bohatým továrníkem a obchodníkem. Jeho podpora humanitních, vědeckých, kulturních i pedagogických snah a dokonce i štědrá podpora vyhnaných členů Jednoty bratrské, měla na Komenského blahé účinky. Také bychom mohli zmínit sedmihradského knížete Zikmunda Rakocziho, který byl znám svým obdivem k učencům a svou velkou snahou o vzdělanost národa. Díky němu byl J.A. Komenský povolán do Uher. Jeho náhlá smrt však tento Komenského pobyt velmi negativně ovlivnila.

Mohlo by se zdát, že *Truchlivý IV* se stal jakousi pomyslnou čarou za Jednotou bratrskou, pomyslnou tečkou za Komenského životem. Jako by zde rekapituloval veškeré činy věřících, jak své, tak hříšníků, dokonce se i zmiňuje o činech, které stvořil sám Hospodin. Najednou z něj máme pocit, že se vzdal. Jeho pronikavý smysl pro řád a

system se zhroutil. Zůstal jen naprosto zlomený člověk, který se svým posledním spisem snaží najít alespoň trochu útěchy. Dumá nad svým životem, jeho nenaplněných snech a prohrách. Ztratil veškerou naději, kterou jsme mohli pocítit v prvních třech dílech zcela jasně. Autor v posledním spisu ani nedoufá v obrodu Jednoty bratrské. Jak již napsal v Kšaftu umírající matky, o zániku Jednoty byl přesvědčen již deset let před sepsáním posledního dílu. Své myšlenky, až chiliasticky²⁵, tedy směřuje k vítězství Páně.

I přes tyto veškeré své pesimistické myšlenky nabádá své bratry z Jednoty, aby zkusili vytrvat ve své víře až do konce.

„ Trvejte v milování božím a společném, dokud vás trvá. Dokazujte Bohu i sobě věrnosti, pokud vás co pozůstává...“²⁶

Poslední zajímavostí v tomto díle může být Komenského přesná datace, podpis a dokonce i místo dopsání. Zdůvodněme to tím, že již sám Komenský očekával svůj skon.

„Psáno u západního moře, kamž mne od vás vzdálil Pán: při konci měsíce března léta 1660.

Vás až do hrobu, a při vzkř.íšení, a na věky.

K.J.A.K“²⁷

²⁵ *“Chiliasmus (z řeckého χίλιοι chilioi, 'tisíc) neboli millenarismus (z latinského millenium tisíciletí) znamená zejména křesťanské očekávání Boží pozemské říše trvajících tisíc roků (srovnej eschatologie), již budou ukončeny světové dějiny. Toto očekávání má svůj původ v židovské apokalyptice, křesťanský chiliasmus se odvolával hlavně na biblickou knihu Zjevení Janovo (Zj 20,1-10). Chiliasmus hrál významnou roli také v počátcích husitství.“ www.wikipedia.cz/chiliasmus (26.4.2011)*

²⁶ Škarka, Antonín, J'A'K Opera Omnia 3, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 129

²⁷ Škarka, Antonín, J'A'K Opera Omnia 3, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 129

5 Komparace jednotlivých dílů Truchlivého

V této kapitole bych se ráda zaměřila na rozdíly mezi jednotlivými díly Komenského Truchlivého. Pokud bych to řekla zcela obrazně, první dva díly mají více společných znaků, stejně tak dva díly poslední. Ovšem mezi těmito dvěma dvojicemi je řada rozdílů.

Hlavní rozdíl, znatelný již na první pohled, je forma, kterou je text psán. Oba první díly jsou psány formou dialogu, což bychom mohli nazvat jako spor mezi všemi situovanými postavami, tedy svým způsobem složkami Komenského osobnosti. Tato volba formy prvních dvou dílů posunula texty velice dopředu. Nejenže byly moderně zpracovány, ale svou dynamičností nenechají čtenáře opustit Komenského myšlenky a zcela ho pohltí dějem. Je důležité připomenout Komenského kazatelskou praxi, díky které si pozornost posluchačů, v našem případě čtenářů, dokázal udržet zcela bez problému. Další dva díly, psané o několik desítek let později, jsou psány monologickou formou. Tok myšlenek je pozvolnější, ne tolik dynamický a odhodlaný. Pociťujeme spíše jakousi smířenost s osudem, zklamání. Snad jen potřeba sdělit své myšlenky a obavy světu, či sobě samotnému, hnala Komenského k sepsání *Truchlivého III a IV*.

Rozdíl mezi prvotními a pozdějšími díly může být v jeho postoji k postavám jako Víra a Rozum a dokonce i k postavě Krista. V prvních dvou dílech jako by Truchlivého hnala nějaká síla. Dokázal argumentovat, polemizovat, debatovat. A to dokonce s naprosto odlišnými pohledy. Dokázal se postavit i samotnému Kristu. Vyčítal mu jeho chyby a dožadoval se vysvětlení. Ve zbylých dvou dílech se tohoto již nedočkáme. Možná neschopnost argumentovat z jiných úhlů, možná doopravdy jakási rezignace donutila Komenského své postavy zcela vynechat.

Tímto se dostávám k rysu, který mají všechny čtyři díly společné. Je to postava vševědoucího Krista. Ač přes veškeré rozdíly v přístupu k němu se na závěr vždy Komenský přiklonil k tomu, že Kristus je původcem a pánem všeho. Je považován za nejvyššího soudce. Dokáže překonat Rozum a Víru, dokáže také povzbudit osamocенého člověka v jeho obavách. Vždy je tento soudce současně připomínán s Posledním soudem,

ve kterém se ukáže, co je v životě důležité a co ne. Záleží jen na lidských skutcích a svědomí.

Všechny čtyři díly obsahují také společnou kritiku. Kritiku politiky i situace v zemi. Značně se zde objevuje také Komenského strach z exilu. Tato situace provázela celý Komenského život. Neustálé nejistoty, útěky, pobyty v zahraničí, strach o své blízké. Tímto vším si Komenský procházel téměř nepřetržitě. *Truchlivý I.-IV* se staly obrazem nedostatečné víry v Boha. Podle Ilony Kirchnerové je to snad nejdůležitější pro Komenského Truchlivého. Díky nedostatečné víře se děje veškeré zlo na zemi.

2 Jazyk Truchlivého

V této kapitole se budu zabývat jazykem, který byl v textech Truchlivý využíván. Všechny čtyři díly Truchlivého jsou psány česky.

Jak jsme se již dočetli v úvodní kapitole, útěšné spisy Jana A. Komenského úzce souvisejí s politickou situací doby, která tak negativně a silně zasáhla český národ, příslušníky jednoty bratrské a dokonce samotný osud JAK. Spisy jsou psány dobovou češtinou, která byla v té době kodifikována a ustálena v mluvnické struktuře. Díky aktuálnosti a spjatosti se společenským děním se do spisů dostávala i hovorová čeština. Různé specifické tvary, výrazy, slovní obraty a syntaktické konstrukce. Toto ovšem neznamenovalo pouze prolnutí dvou jazykových rovin ,ale také celkové omlazení tehdejší češtiny, aniž se narušil její tradiční mluvnický řád a výrazové prostředky.²⁸

Nové tvary sem vnášelo i mnoho přepisovatelů a tiskařů spisů, kteří tiskli na svých domácích tiskárnách. Jejich jazykové obraty byly ovlivněny lokalitou, ve které žili. Regionální (tedy nářeční) mluva a ne vždy dobrá znalost spisovné češtiny spisovnou normu spíše narušovaly, spisovný jazyk se tedy těchto podob postupně zbavoval.

Popsat situaci změny jazyka není podle Králíka a Petráčkové příliš možné. Jednak se jednalo o různé období (asi čtyřicet let), jednak plány jazyka byly postihovány zcela nerovnoměrně.

28 Škarka, Antonín, *JAK Opera Omnia 3, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 1*

2.1 Hlásková stránka jazyka Truchlivého v dobové a dnešní jazykové normě

Můžeme zde pozorovat několik nápadných jevů. Dvojhláska OU (psaná AU), např. *moudrost, skrze válku žalostnou*, 7. pád, jednotné číslo, *rukou, vedou, soudové*. Nediftongizované Ý, např. *pýcha, dobrý*. Nezúžené É, např. *bez dobrého muže*. Neexistence protetického V, např. *oči*. Velice často se také setkáme s náslovným U, které je téměř důsledně krátké, např. *upění, do upadu, do urazu, ucta ...* Z klasické češtiny (tedy hovorové a běžné) se sem dostala typická slova s EJ v základech i v předponách, např. *stréjcové, vejpověď*. Ve vzácném případě se setkáváme i se zúženým Í, např. *halíř a halířek*.²⁹

Petráčková a Králík se v *Opera Omnia 3* shodují, že nejvíce odchylek od spisovné normy je v kvantitě, a to jak v základech slov, tak v gramatických příponách. Zřídka se objeví náslovné OU, např. *oudové, ouroky*.³⁰ Velmi často se mohou vyskytovat dlouhé samohlásky v základech slov, např. v *knize, listí, kám, přijde*, oproti samohláskám krátkým (v *knize, listí...*). Narazíme i na jevy opačného charakteru, kdy slova obsahují krátké samohlásky, např. *vlaha, v blatě, lékařství...* Tento stav se uchytil i u pádových a osobních koncovek, např. 1. pád, množného čísla u podstatných jmen- *pavoucí, soukeníci, posluchačí* – jako přípona se uchytila dlouhá samohláska a naopak ve 3. pádě množného čísla u podstatných jmen se uchytila samohláska krátká – *apoštolum, mudrcum...* V některých spisech, pravděpodobně z určité tiskárny je krátkost koncovek v 1. pádě, množného čísla v mužském rodě – *domove, důvodove, zubove...* Jen velmi ojediněle se můžeme setkat s krátkostí i ve 2. pádě, množného čísla, mužských podstatných jmen – *hříšníku, mocnářu, rodu...*, dále pak v koncovce 3. a 6. pádu, množného čísla, podst. Jmen typu „žena“ - *noham, nohach, střecham...*, méně často potom v typech podst. Jmen „stavení“ - *biti, odpočívání, štěstí...* U slov typu „nůše“,

29 Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3*, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 12

30 Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3*, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 12

2.2 Větná skladba Truchlivého

Ve větné skladbě spisu Truchlivý narazíme na snahu o přesné zpracování latinského úzu. Po vzoru humanistické věty vytváří rozsáhlé a velmi logicky členěné periody. Je zde využíváno velkého množství výrazových spojení jmenného typu (přívlastkové konstrukce přechodníků, infinitivní vazby se 4. a 7. pádem). Jednotlivé části věty jsou květnatě rozvinuty přívlastky či rovnou celými závislými větami. Sloveso zde bývá kladeno až na konec věty ,aby došlo k celkovému uzavření periody. I přes to, že se uplatňují tyto tendence, dominuje v textu jasnost a obecná přístupnost. Je zde tedy uplatněn určitý domácí systém vývoje, ať už díky starší literatuře, nebo díky větným podobám mluvené češtiny, ke které měl Komenský velice blízko. Vzájemné prolínání těchto obou složek ovlivnil ideologický, politický a sociálně i esteticky laděný záměr autora.³³

Podobu mluveného jazyka dokazuje i veliké množství cizích slov, která se v této době hojně užívala v obecné češtině – *fortel, handl, kvalt, soldat, fedrovati...* Vyskytuje se zde i také spousta slovesných tvarů, jejichž vidové a významové formy lze hledat v tehdejším mluveném jazyce.

Je tedy jasné, že spisy Truchlivý jsou protkány velkým množstvím obrátů ze soudobé mluvené češtiny, což dodává dílu oživující „šmrnc“ a pomáhá dílu dosáhnout daného funkčního rozpětí.³⁴

2.3 Forma Truchlivého

Spisy Truchlivý byly psány dobovým jazykem, nikoli striktním (tzv. bratrským) pravopisem. V knize *Opera Omnia 1,3*, ze které jsem čerpala, se texty transkribují do

³³ Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3*, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 14

³⁴ Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3*, Praha, ACADEMIA, 1969, str. 14

současné pravopisné soustavy podle edičnětextologických pravidel pro české spisy DJAK. Píší se zde předložky a předpony S, Z (př. *roz-*, *vz-*), najdeme ovšem i případy jasně dokazující dobovou podobu – př. *svítěziti*, *zhazovati*. Také v psaní Y a I se upravuje do pravidel dnešního úzu, stejně tak i velká písmena. Vlastní jména (osobní i geografická) se píše podle dnešních zvyklostí, zanechávají se však původní označení kvantity. Zdvojené souhlásky (př. *radda*, *masso*, *ffortna*, *summau*) se zjednodušují bez jakéhokoli upozornění v kritickém aparátě. Kolísá zde podoba slovesa *jsem/sem*, které jsou v některých spisech používány nahodile, náhodně, někde slouží k diferenciaci významu. Příslopečné spřežky a spojky se píše zásadně dohromady (př. *porůznu*, *nadarmo*, *protože*, *avšak*, *aneb* ...). Původní kvantita se ponechává buď v základu slov nebo u zájmených tvarů a do třetice v ohýbacích koncovkách, jde-li o jevy se značnou frekvencí. Ostatní, tedy nepravidelné krátkosti či délky, se upravují také do dnešního úzu, ovšem dozvíme se o tom v kritickém aparátě.³⁵

Struktury humanistických vět, o kterých pojednává kapitola výše, se snaží edice zachovat tak, jak jsou. Proto je zde i respektována původní interpunkce. Je opravována pouze v těch místech, kde by tím utrpěla srozumitelnost textu. Interpunkční znaménka se úplně vynechávají nebo se dosazují na jiná místa podle novodobého pravopisu a jeho pravidel. Vykřičníky, otazníky a v některých případech i tečky (ne však změny v postavení čárek a středníků) se uvádějí také v kritickém aparátě. Pro kvalitnější srozumitelnost se rozvádějí předlohy : *Pán B.* → *Pán Bůh*, *Odp.* → *Odpověď*, *gt* → *jest*, *t* → *totiž*, *it* → *item*. Římské číslice uvnitř textu, při výčtu zvláště, se nahrazují převážně arabskými číslicemi. Dobové grafické rozlišení textu, obvyklé převážně v předlohách, se v edičním zpracování nereprodukuje.³⁶

35 Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3*, Praha, ACADEMIA, 1969, str 14

36 Škarka, Antonín, *J'A'K Opera Omnia 3*, Praha, ACADEMIA, 1969, str 15

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo analyzovat Komenského útěšnou tvorbu, konkrétně spisy *Truchlivý I-IV* a zařadit ji do kontextu doby, Komenského osobních osudů a zvrátů. Mnou vztyčeným cílem bylo dokázat, jak neuvěřitelně nadčasové a lidské tyto útěšné spisy jsou.

V první kapitole jsme se seznámili s dobou po bělohorské bitvě. Habsburkové se čím dál tím více zmocňovali českého trůnu a zcela ovládli i základní osobní svobody každého Čecha. Stali se nezpochybnitelnými vládci nad českými zeměmi. Český národ byl rekatolizován, výtvarné umění, ale i literaturu, ovládá jezuitské baroko. Vzhledem k tomu, že se omezení ze Strany Habsburků týkalo i volby vyznání, postihlo to Komenského asi nejvíc ve všech směrech. Jediné povolené náboženství bylo katolické. Jako biskup Jednoty bratrské byl pronásledován a nakonec musel opustit svou vlast. Jeho život provázelo velké množství útěků, úkrytů a strachu. Komenského nepotkaly jen problémy týkající se vlasti, ale i jeho soukromý život nebyl zvláště klidný. Zemřela mu matka, otec, ve stejné době i sourozenci. Později mu zemřela jeho první žena a děti. Ani v řadách svých stoupenců v Jednotě neměl štěstí. Někteří odešli do exilu, jiní přestoupili na katolickou víru, dokonce byli i tací, kteří spáchali sebevraždu. Tento tragický osud silně kontrastoval s Komenského dětstvím, které bylo téměř bezstarostné. Tím spíše se Komenský se vším hůře vyrovnával. I přesto bychom se mohli pozastavit nad tím, jak vše Amos zdatně zvládal. Snad by to mohl být jeho smysl pro řád, neustále se snažil ve věcech hledat pevné konstrukce a uvažovat zdravým logickým myšlením. Snad to budou právě jeho útěšné spisy, které mu posloužily jako jakýsi deník, do kterého vléval svůj žal a úzkost.

Útěšné spisy Komenského tvoří vícero knih, než pouhý *Truchlivý I-IV*, o kterém pojednáváme v této práci, přesto bych Truchlivého považovala za vrcholné dílo tohoto žánru. Truchlivý vznikl v rozmezí několika desítek let. Respektive první dva díly vznikly v roce 1622-24 a další dva vznikly v roce 1650 a v roce 1660. Díky tomuto

časovému rozpětí najdeme ve spisech rozdíly, které se týkají jak formy zpracování, tak i posunu autorových myšlenek (názorů).

První díl i druhý díl je psaný formou dialogu. Vystupují zde zcela odlišné postavy jako je Truchlivý – emotivní, strachující se a žalem nasycený jedinec, rozumem a nadhledem obdařený Rozum, nadějí a církevním optimismem oplývající Víra a pak Kristus, jakožto vševědoucí. Snad i těchto prvně zmíněných postav v tomto dialogu, či rozhovoru různých postav, jsme si mohli povšimnout geniálního umu Komenského postihnout všechny úhly daného problému. Dokázal se na problémy dívat z různých stran a byl schopen si je vysvětlit z různých odlišných pohledů. Spisy v podstatě poukazují na to, že ač člověk trpí, nezná východisko ze své situace, má vytrvat a stále udržovat „kontakt“ s Všemohoucím, tedy Bohem. Ten je totiž podle Komenského stvořitelem všeho, toho zlého, ale zároveň i dobrého. Musíme si uvědomit, že v době, o které se pojednává tato práce, byla církev velmi mocnou institucí, náboženství jako takové bylo opravdu opěrnou berlou snad každého člověka. I sám Komenský v něm tedy vidí nesmrtelnou spásu. Můžeme to dokázat i na faktu, že předlohou pro Truchlivého mu bylo Svaté písmo, tedy bible. Ve všech čtyřech dílech jsou proto velmi obsaženy citáty a prafráze z bible. Komenský se na ni také neustále odvolává.

Další dva díly, tedy III a IV jsou již psány monologickým způsobem. Je to osobní zpověď stále zdrcenějšího Komenského, který pochopil, že situace v zemi nemá v nejbližší době optimistické vyhlídky. Jeho zpověď již není tak dynamická a dravá jako v prvních dvou dílech, zdá se být oddanou a smířenou s vlastním osudem. Je naplno oddán Bohu, se kterým se již nepře, nepolemizuje, pouze ho prosí o radu nebo o spásu pro lid. V konečném verdiktu by ovšem bylo možné definovat jeho postoj tímto citátem z díla

-
*„Moudří vždy považovali za nejbezpečnější cestu míru zapomenutí utrpených
křivd“.³⁷*

³⁷ www.citaty.cz (26.4.2011)

Další kapitola se zabývá již pouze formálním zpracováním děl. Zjistili jsme, že jazyk, pravopis a větná stavba zcela odpovídají dobovému úzu. K jejich rozšiřování velmi přispěli soukromí tiskaři, kteří díla tiskli ve svých soukromých tiskárnách. Tím pádem vznikala různá díla, do kterých si každý přidal něco ze svého nářečí. Opisy se tedy lišily podle míst, kde byly psány, resp. opisovány. Komenský je skutečně mistrem slova. Jeho široký rozhled v různých oblastech umění, kultury ba i v oblastech vědy, zajisté přispěl k tak rozšířenému a rozsáhlému dílu. Konkrétně *Truchlivý I-IV*, kterým se zabývá má práce, mi dokázal Komenského genialitu. Všechny čtyři díly bychom si bez okolků mohli vztáhnout do dnešní doby a stále by byly aktuální. Komenský zde dokázal pokrýt všechny oblasti obyčejné lidskosti. Jak člověka s niternými obavami, jakožto člověka, který v podstatě ztratil svůj domov, tak rozumové odhalení každého z nás, tak neutuchající naději v podobě víry a pak tu onu berlu, kterou podvědomě vyhledává každý z nás. Ať už ve formě náboženství, církve – tedy Krista, nebo ve formě něčeho subjektivního, osobního, k čemu se v krizových situacích tiše obracíme s prosbou o pomoc a nápravu.

Práce mi dala mnoho nových poznatků a otevřela mi oči v úplně nových oblastech našeho kulturního bohatství. Jan Amos Komenský si podle mého nezaslouží přezdívku „učitel národa“ jen díky své pedagogické práci, ale převážně díky své lidskosti, která jako by učí každého člověka vážit si především sám sebe, své vlasti, schopnost bojovat za své touhy a zároveň umět je pochopit vnitřně. A nakonec: uvědomit si pravý smysl života, nehledat krásy v malichernostech a hlavně neztrácet naději, i když se zdá, že je vše ztraceno.

„Rozum: A to bude nejhorší ztratiti naději. Kdo statek ztratil, nic neztratil, kdo poctivost a bezpečnost ztratil, polovici ztratil, ale kdo naději ztratil, všecko ztratil – Dokud duše v člověku, dotud necht' jest naděje“³⁸

³⁸ Kopecký, Milan, *J'A'K Opera Omnia 3, Praha, ACADEMIA, 1978, str. 25*

Použitá literatura

Primární literatura:

KOPECKÝ, Milan, J'A'K Opera omnia 3, Praha, ACADEMIA, 1978

ŠKARKA, Antonín, J'A'K Opera omnia 1, Praha, ACADEMIA, 1969

Sekundární literatura:

KUMPERA, Jan, Jan Amos Komenský, Ostrava, SVOBODA, 1992

KRATOCHÍL, Miloš, Život Jana Amose, Praha, ČESKOSLOVENSKÝ SPISOVATEL, 1972

GALÍK, Josef, Panorama české literatury, Olomouc, RUBICO, 1994

POLIŠENSKÝ, Josef. Komenský muž labyrintů a naděje. Praha. ACADEMIA, 1996

POLIŠENSKÝ, Josef, Jan Amos Komenský, Praha, MELANTRICH, 1996

ČAPEK, Jan Blahoslav, Dialogi animae in Několik pohledů na Komenského, Praha, KAROLINUM, 2004

KIRCHNEROVÁ, Ilona, Komenského útěšná tvorba Listové do nebe a Truchlivý I.-II., Magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita, 2009

LEHÁR, Jan, Česká literatura od počátku k dnešku, Praha, NLN, 2008

Internetové zdroje:

www.wikipedie.cz/wik/chiliasmus

www.citaty.cz